

KRZYSZTOF MIELCAREK

BIBLIA GRECKA I JEJ WPŁYW NA JUDAIZM HELLENISTYCZNY

Biblia jest księgą, która w swojej kulturotwórczej roli nie ma sobie równych. Zanim jednak jej treści zaczęły być powszechnie znane, przeszła ona skomplikowany proces, w którym pojedyncze tradycje i mniejsze utwory powoli przekształcały się w zbiory literackie. Gotowe kompozycje Pięcioksięgu i Proroków w języku hebrajskim, które przyjęły ostateczny kształt około V i IV wieku przed Chr. oddziaływały przede wszystkim na ograniczoną liczebnie społeczność żydowską. Momentem zwrotnym w tym procesie stała się decyzja diaspory aleksandryjskiej podjęta najprawdopodobniej w pierwszej połowie III wieku przed Chr., kiedy to postanowiono przetłumaczyć Torę na język grecki.

I. TOŻSAMOŚĆ SEPTUAGINTY, CZYLI CO TO JEST LXX

Nazwa „Septuaginta” kojarzona jest z określonym zbiorem ksiąg, które najczęściej utożsamia się z chrześcijańskim Starym Testamentem¹. W potocznym rozumieniu wskazuje się zwykle na podręczne wydanie A. Ralphsa, na temat którego sam redaktor wydania twierdził, że powstało w pośpiechu, w wyniku braku możliwości przygotowania tekstu dokładniejszego i kompletnego². Określenie Septuaginty jako bliżej określonej jedności czy zbioru jest jednak wielce problematyczne. Ściśle rzecz biorąc, taki precyzyjnie dookreślony zbiór nie istnieje. Jest tak przede wszystkim dlatego, że poszczególne księgi zaliczane

¹ Zwyczaj ten przyjął się już od II w. po Chr., kiedy to nazwy *hoi hebdomēkonta* szeroko używali już Ojcowie Kościoła: Justyn, Ireneusz, Euzebiusz i Jan Chryzostom.

² Zob. L.J. Greenspoon, *The Use and Abuse of the Term 'LXX' and Related Terminology in Recent Scholarship*, „Bulletin of the International Organization for Septuagint and Cognate Studies” [dalej: BIOSCS] 20(1987), s. 21–29. Zob. też uwagi wstępne A. Rahlfsa, redaktora podręcznego wydania LXX: *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 1979, s. XXXIX–XL.

dzisiaj do Septuaginty powstawały stosunkowo długo i w przeciwieństwie do Wulgaty nie zostały przełożone ani przez jednego tłumacza, ani nawet w jednym konkretnym miejscu starożytnego świata. Jest rzeczą pewną, że *Tłumaczenie Siedemdziesięciu* jest dziełem wielu redaktorów, tłumaczy i autorów, którzy podejmowali wysiłek przełożenia Biblii hebrajskiej lub dopisania kolejnych ksiąg w różnych miejscach i w różnym czasie. Trudno zatem myśleć o jedności literackiej LXX, a nawet o jakimś szerszym podobieństwie stylistyczno-formalnym całości tekstu³.

W praktyce dosyć swobodnie zmienia się pole znaczeniowe określenia „Septuaginta”. W powszechnym rozumieniu Septuaginta jest przede wszystkim Biblią grecką, czyli zbiorem świętych tekstów żydowskich, które były w użyciu najpierw Żydów, a potem chrześcijan w okresie hellenistycznym (od III w. przed Chr.)⁴. Przy czym we współczesnych środowiskach żydowskich i częściowo protestanckich istnieje wyraźna tendencja, by myśleć o LXX jako o greckim tłumaczeniu Biblii hebrajskiej, a tym samym zawęzić jej zbiór do tzw. ksiąg protokanonicznych. Katolicy i Kościoły wschodnie posługują się pojęciem „Septuaginta” w szerszym sensie, uwzględniając także tzw. deuterokanonika (1–2 Mch, Tb, Jdt, Ba, Syr, Mdr), a w niektórych przypadkach i pewne apokryfy⁵. Ważnym punktem odniesienia są również istniejące wydania drukowane tekstu⁶.

Niezależnie od przyjętej listy ksiąg LXX jej nazwa może dawać błędne wrażenie, że zbiór jest jednorodny. Faktycznie, ani w przypadku wydań krytycznych, ani w starożytnych rękopisach, w których tekst LXX się zachował, domniemana jednorodność nie istnieje. Przeciwnie każda księga, a niekiedy nawet każda część rękopisu lub wydania krytycznego może charakteryzować się odrębnością literacką i translacyjną, czyniąc z LXX raczej mozaikę stylów i słownictwa.

Księgi mające swoje hebrajskie pierwowzory zostały przetłumaczone w różnych okolicznościach historycznych i przez wielu translatorów⁷. Tłumaczom

³ Zob. M. Harl, *La langue de la Septante*, w: *La Bible grecque des Septante*, CERF, Paris 1988, s. 223–268, a zwł. s. 259–268; K. Mielcarek, *Język Septuaginty i jego wpływ na autora Trzeciej Ewangelii*, „Roczniki Teologiczne” 49(2002) z. 1, s. 33–40.

⁴ Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że wraz z pracami Orygensa nad rewizją dotychczas istniejącego tekstu, nazwy LXX używano zarówno w stosunku do tekstu dawniejszego, jak i nowo powstałego.

⁵ Szerzej na ten temat zob. M. Wojciechowski, *Apokryfy z Biblii greckiej*, Vocatio, Warszawa 2001 (Rozprawy i Studia Biblijne, 8).

⁶ Współcześnie dostępnych jest kilka wydań krytycznych: *The Old Testament in Greek according to the Septuagint*, red. H.B. Swete, t. 1–3, University Press, Cambridge 1887–1894 (oparty na kodeksie Watykańskim), *Septuaginta*, red. A. Rahlfs, t. 1–2, Württembergische Bibelanstalt, Stuttgart 1935 (tekst eklektyczny).

⁷ Według współczesnej oceny za przygotowanie greckiego tekstu Pięcioksięgu odpowiadało co najmniej pięciu głównym redaktorów. Zob. hasło *Bible* w najnowszym wydaniu EJ III, s. 595.

pochodzącym z różnych części starożytnego świata przyświecały niekiedy odmiennie cele i posługiwali się oni odmiennymi regułami translacyjnymi. Nie bez znaczenia był także rodzaj używanego w starożytności materiału piśmienniczego. Papirus lub skóra, z których produkowano karty, zszywano bowiem w zwoje, których długość nie przekraczała zwykle 10–12 metrów. Charakter pisma hebrajskiego (tylko spółgłoski) sprawiał, że było ono znacznie bardziej zwarte niż greckie tłumaczenie, stąd niektóre księgi w wersji greckiej musiały być dzielone. Dopiero zmiana sposobu opracowania tekstu ze zwojów na kodeksy umożliwiła umieszczenie w jednym tomie większej liczby ksiąg. Tym samym sięgający po kodeks czytelnik mógł odnieść mylne wrażenie, że ma do czynienia z jednorodnym dziełem literackim. Faktycznie nawet w obrębie jednego rękopisu często spotyka się szereg różnych tradycji tekstowych, warunkowanych przede wszystkim dostępem kopistów do istniejących wcześniej kopii poszczególnych ksiąg Pisma Świętego.

Wielu uczonych proponuje, by pojęcie „Septuaginta” zastrzec dla zbioru opisanego w pierwotnej wersji *Listu Arysteasa*, czyli do Pięcioksięgu. Pozostałe księgi można by wówczas określać mianem tekstu starogreckiego (ang. Old Greek [OG]). Inni, choć godzą się na wyróżnienie Pięcioksięgu, nie chcą odrywać go od reszty zbioru, więc wolą używać skrótu „LXX/OG”. Tymczasem samo określenie OG nie jest do końca precyzyjne, ponieważ wiele ksiąg Septuaginty ma swoje dwie, odmiennie tradycje, ale nie jest pewne, która z nich jest pierwotnym tłumaczeniem.

II. NAZWA

Określenie „Septuaginta” pojawia się po raz pierwszy w pismach wczesnochrześcijańskich II wieku. Wyrażenie łacińskie *Interpretatio septuaginta viorum*, czyli *Tłumaczenie Siedemdziesięciu mężów* zostało z czasem zastąpione skrótowym *Septuaginta* w nawiązaniu do greckiego określenia οἱ ἑβδομήκοντα. Ojcowie Kościoła, zarówno greccy, jak i łacińscy, używali tej nazwy na określenie całego zbioru ksiąg Starego Testamentu⁵. Źródłem łacińskiej formuły jest oczywiście treść żydowskiego utworu hellenistycznego zwanego *Listem Arysteasa*, który powstał ok. II wieku przed Chr.⁸ Według podającego się za Arysteasa autora listu Pięcioksiąg Mojżesza został przetłumaczony na język grecki

⁸ Przez innych nazywany też *Pseudo-Aryteaszem*. Zob. M. Wojciechowski, *List Pseudo-Arysteasa*, „Studia Theologica Varsaviensia” 40(2002) nr 1, s. 121–167. Z dawniejszych szczegółowych omówień tego listu zob. np. R. Tramontano, *La lettera di Aristeo a Filocrate*, OSCC, Napoli 1931; H.G. Meecham, *The Letter of Aristeas. A linguistic study with special reference to the Greek Bible*, University Press, Manchester 1935.

z inicjatywy aleksandryjskiego bibliotekarza działającego za króla Ptolemeusza Filadelfosa (285–247 przed Chr.). Prośba skierowana na piśmie do arcykapłana w Jerozolimie miała znaleźć posłuch i do Aleksandrii wysłano 72 uczonych rabinów (6 z każdego pokolenia), którzy zostali gościnnie przyjęci przez króla. Tłumaczy umieszczono w osobnych celach na wyspie Faros, gdzie po siedemdziesięciu dwóch dniach powstało tłumaczenie uznane przez członków żydowskiej diaspory aleksandryjskiej za doskonałe⁹. Kopia owego tłumaczenia stała się własnością synagogi, której przełożeni, przekonani o Boskiej asystencji towarzyszącej powstawaniu tekstu, nałożyli klątwę na ewentualnych jego korektorów.

Niezależnie od wątpliwości co do historyczności opisanych w liście wydażeń, współczesna nauka uznaje go za ważne świadectwo historii greckiego tekstu biblijnego. Intencją jego stworzenia była najprawdopodobniej chęć wzmocnienia żydowskiej wspólnoty religijnej, której językowe i kulturowe więzi z środowiskiem hebrajskim mocno osłabły. Nie jest pewne, w jakim stopniu nowy tekst został zaakceptowany przez całą diasporę aleksandryjską. *List Arysteasza*, broniący autorytetu LXX, zdaje się wskazywać, że nie wszyscy byli zwolennikami posługiwania się greką w synagodze. Nie wiadomo także, w jaki sposób do greckiej wersji Pięcioksięgu odniosły się środowiska religijne w Palestynie. Wzmianka o udziale rabinów z Miasta Świętego może wskazywać na akceptację projektu, ale może też świadczyć o planie autora listu, by przekonać kręgi jerozolimskie do LXX. Jedno jest wszakże pewne: musiała istnieć szersza społeczność diaspory żydowskiej korzystająca z LXX i przekonana o jej autentyczności oraz świętości, skoro *List Arysteasza* w ogóle powstał.

Tłumaczenia Tory na język grecki dokonano najprawdopodobniej w III wieku przed Chr. Źródła historyczne wspominają o zabranii przez Aleksandra Wielkiego dużej liczby Żydów do Egiptu bezpośrednio po pokonaniu Persów. Nawet ostrożnie wliczając, pod koniec pierwszej połowy III wieku przed Chr. musiała istnieć nagła potrzeba stworzenia greckiego tekstu do użytku liturgicznego. Wkrótce potem rozpoczęto tłumaczenie kolejnych ksiąg wykorzystywanych w nabożeństwach synagogałnych¹⁰. Inne szczegóły opisane w liście

⁹ Filon promował tradycję o symultanicznym tłumaczeniu, w wyniku którego powstało szereg niezależnych, a jednocześnie identycznych tłumaczeń, co – jego zdaniem – dowodziło boskiego natchnienia LXX (*De vita Mosis* 2,37).

¹⁰ Opracowania wprowadzające zwykle powołują się na treść prologu do Księgi Syracha, w którym wnuk autora wspomina o istnieniu dwóch gotowych zbiorów (Prawo i Prorocy) oraz innych ksiąg funkcjonujących już w wersji greckiej w ramach diaspory aleksandryjskiej (por. ProSyr 8–10). H.B. Swete (*Introduction to the Old Testament in Greek*, University Press, Cambridge 1914, s. 24–25 [dostępna w wersji elektronicznej w ramach Christian Classics Ethereal Library: <http://www.ccel.org/ccel/swete/greekot.html>]) wyraża przekonanie, iż Eupolemos, starożytny historyk żydowskiego pochodzenia, zna już Księgi Kronik w wersji greckiej. W przypadku wielu hebrajskich ksiąg biblijnych nie ma jednak bezpośrednich dowodów na to, że ich tłumaczenia powstały wcześniej niż w I w. przed Chr.

wydają się znacznie mniej prawdopodobne. Ani inicjatywa Ptolemeusza (bądź jego bibliotekarza¹¹) w przygotowaniu tłumaczenia, ani tak wielka liczba uczonych biorących udział w translacji nie mają mocnego oparcia w historii.

Specjaliści zajmujący się historią LXX próbowali dojść, czy motywem powstania tłumaczeń poszczególnych ksiąg była potrzeba liturgiczna, czy kwestia studiów nad tekstem hebrajskim. Dyskutowano zagadnienie, czy *List Arysteasa* broni autorytetu LXX wobec BH, czy wobec alternatywnych (niezbyt dokładnych) tłumaczeń greckich¹². Według Paula Antona de Lagarde¹³ na początku było tylko jedno tłumaczenie tekstu zwane „Proto-Septuagintą”; Paul Kahle sądził natomiast, że przekładów było wiele. Ostatecznie, jak się wydaje, wśród większości uczonych utrzymało się przekonanie o istnieniu tylko jednego pierwotnego tłumaczenia¹⁴.

Zwrócono także uwagę na szereg modyfikacji, których dokonano w ramach procesu utrwalania autorytetu LXX w środowiskach żydowskim i chrześcijańskim. Filon rozciągnął legendę z *Listu Arysteasa* na całość OG, chociaż jest rzeczą prawdopodobną, iż uczynił tak na podstawie wcześniejszej tradycji ustnej bądź spisanej. Tłumacze pracowali – jego zdaniem – niezależnie, co nie przeszkodziło w identycznym rezultacie końcowym ich wysiłków. Dla filozofa z Aleksandrii był to dowód, że tekst grecki winien cieszyć się tym samym autorytetem i darem natchnienia co BH. Sidney Jellicoe¹⁵ zwrócił uwagę, że kolejne źródła uprościły tradycję o 72 uczonych, ograniczając ich liczbę do siedemdziesięciu (*Dawne dzieje Izraela* 12,12–118; por. Wj 24,1–2.9–11; Lb 11,10–25). Istnieją także tradycje o pięciu tłumaczach, które z czasem połączono z głównym nurtem przekazu¹⁶.

¹¹ Nie wszyscy odrzucają tezę o nieżydowskiej inicjatywie tłumaczenia. Por. K.H. Jobes, M. Silva, *Invitation to the Septuagint*, Baker, Grand Rapids 2005, s. 34. Wydaje się jednak, że w ramach historii mogła się mieścić co najwyżej jakaś forma królewskiego patronatu i być może związanych z nim pieniężnych darowizn na potrzeby powstającego tłumaczenia.

¹² Hipotezę na temat liturgicznej genezy tłumaczenia poszczególnych ksiąg świętych sformułował jako pierwszy H.J. Thackeray (*The Septuagint and Jewish Worship. A Study in Origins*, Oxford University Press, London 1923²); P. Kahle (*The Cairo Geniza*, Clarendon Press, Oxford 1959²) zmodyfikował twierdzenia poprzednika, wysuwając koncepcję LXX jako targumu greckiego, ale jego propozycja nie przyjęła się. Zob. S. Jellicoe, *Studies in the Septuagint. Origins, Recensions, and Interpretations*, Ktav, New York 1974, s. 158–180, 208–225.

¹³ Szerzej na temat Lagarde zob. K.H. Jobes, M. Silva, *Invitation to the Septuagint*, s. 242–245.

¹⁴ Zob. J.W. Wevers, *Proto-Septuagint Studies*, w: *The Seed of Wisdom. Essays in Honour of T.J. Meek*, red. W.S. McCullough, University of Toronto Press, Toronto 1964), s. 58–77; tenże, *Barthélémy and Proto-Septuagint Studies*, BIOSCS 21(1988), s. 24 n.

¹⁵ Więcej na ten temat w introdukcji S. Jellicoe, *The Septuagint and Modern Study*, Clarendon, Oxford 1968, s. 38–47. Informacja ta została zawarta już w babilońskim traktacie *Sefer Tora* 1.8.

¹⁶ Zob. *Soferim* 1.7–8. Autor tekstu opowiada historię powstania LXX w dwóch etapach, z których pierwszy obejmował pracę tylko pięciu uczonych, a następnie z powodu niezadawalających rezultatów zaangażowano symboliczną liczbę 72 tłumaczy. Pełną liczbę źródeł żydowskich

III. KANON

Proces powstawania kanonu świętych tekstów żydowskich jest zagadnieniem skomplikowanym i dotyczy przede wszystkim tzw. Biblii hebrajskiej. Jednakże środowisko aleksandryjskie, dokonując systematycznego przekładu tekstów hebrajskich, a jednocześnie podkreślając wyjątkowy charakter tego tłumaczenia, żyło w głębokim przeświadczeniu o świętości tekstu greckiego. Mimo niekompletnych informacji na ten temat, wiadomo, że wśród ksiąg, którymi posługiwała się diaspora w Aleksandrii, były nie tylko przekłady ksiąg z hebrajskiego, ale również teksty powstałe pierwotnie w języku greckim (2 Mch – 4 Mch; Mdr). Nie ma dzisiaj pewności, które z obecnie znanych ksiąg były zaliczane do natchnionych, ponieważ pojęcie kanonu nie zostało jeszcze wówczas sprecyzowane. Wydaje się jednak bardzo prawdopodobne, że do zbioru ksiąg świętych należały wszystkie księgi tworzące późniejszy kanon Biblii hebrajskiej, a także uzupełnienia Księgi Daniela i Estery znane dzisiaj tylko po grecku¹⁷. Wiele ksiąg, które nie miały swego hebrajskiego pierwowzoru, także było w liturgicznym użyciu Żydów z Aleksandrii i w ten naturalny sposób trafiły one następnie do chrześcijan, którzy korzystali z nich od samego początku istnienia Kościoła.

W przeciwieństwie do kanonu Biblii hebrajskiej, który odzwierciedla historyczny proces powolnego kształtowania się obecnego zbioru ksiąg świętych, kanon LXX został najprawdopodobniej uporządkowany według kryteriów formalno-treściowych. Obowiązujący w tradycji żydowskiej trójpodział na Torę, Proroków i Pisma zastąpiła struktura alternatywna, złożona również z trzech grup: ksiąg historycznych, mądrościowych i prorockich. Inny jest także porządek poszczególnych zbiorów, a w wielu przypadkach różnice dotyczą także uporządkowania treści poszczególnych ksiąg¹⁸.

i chrześcijańskich przedstawił G. Dorival w *La Bible grecque des Septante*, s. 47–50. Zob. też wykaz tekstów źródłowych z literatury rabinicznej na temat LXX: K. Müller, *Die rabbinischen Nachrichten über die Anfänge der Septuaginta*, w: *Wort, Lied und Gottesspruch. Festschrift für J. Ziegler* [II Beiträge zu Psalmen und Propheten], Würzburg 1972, s. 73–93. Opracowaniem literatury grecko-lacińskiej na temat tłumaczenia Siedemdziesięciu zajął się na przełomie XIX i XX w. P. Wendland, *Aristeae Ad Philocratem Epistula*, Leipzig 1900.

¹⁷ Nie ma pewności, czy wspomniane wyżej uzupełnienia powstały w języku semickim, stanowiąc alternatywną tradycję tekstową, czy też były efektem pracy dopiero redaktorów greckich.

¹⁸ Szczegółowo na temat problematyki kanonu pisał m.in. Dorival w *La Bible grecque des Septante*, s. 321–329. Zob. też bibliografię na końcu rozdziału, s. 329.

IV. ZNACZENIE LXX DLA JUDAIZMU

Jako pierwsze tłumaczenie świętych tekstów hebrajskich w okresie hellenistycznym Septuaginta ma ogromne znaczenie dla poznania tła życia religijnego diaspory żydowskiej w Egipcie i szerzej hellenistycznej diaspory w ogólności.

Septuaginta, będąc podstawowym świętym tekstem judaizmu w języku greckim, była wielokrotnie cytowana przez żydowskich historiografów (Demetriusza, Eupolemosa, Artapanusa i Józefa Flawiusza), poetów (Ezechiela) oraz filozofów (Filona Aleksandryjskiego). Z pewnością była także powszechnie używana w synagogach hellenistycznych co najmniej do I wieku po Chr., kiedy to w wyniku polemik z chrześcijanami przygotowano nowe alternatywne tłumaczenia.

Literatura rabiniczna przechowała zasadniczo zdecydowanie negatywny stosunek do Septuaginty¹⁹, chociaż nie brakuje też świadectw pozytywnych²⁰. Zwraca się uwagę na nieścisłości pomiędzy TM a LXX w Pięcioksięgu²¹. W związku z utrudnioną datacją źródeł nie jest łatwo wyciągać wiążące wnioski na temat stosunku wczesnego judaizmu do LXX. Jednakże świadomość, że język, w którym wyraża się autor, determinuje w znacznym stopniu sposób postrzegania świata, prowadził wielu żydowskich autorów do postawy niechęci i rezerwy wobec Biblii greckiej i ewentualnych nowych wymiarów, które ze sobą niosła.

Odbiciem negatywnego stosunku rabinów do LXX jest wypowiedź zawarta w *Massekhet Soferim* 1,7. Jej autor, przekonany o niemożności właściwego przetłumaczenia Prawa z języka hebrajskiego, porównuje dzień przetłumaczenia Tory na język grecki do dnia, w którym odlano złotego cielca pod Synajem. Literatura rabinacka podnosiła także zarzuty o wprowadzaniu nowych wariantów tekstowych, alternatywnych wobec tekstu hebrajskiego.

Środowiska żydowskiej diaspory hellenistycznej nie zrezygnowały z wykorzystania tekstu greckiego, chociaż w wyniku konfrontacji z chrześcijaństwem postarano się o nowe, bardziej adekwatne z punktu widzenia judaizmu tłumaczenia świętego tekstu (Akwila, Symmach, Teodocjon). Tłumaczenie Akwili było w powszechnym użyciu w synagogach hellenistycznych jeszcze co najmniej do końca okresu bizantyjskiego. Świadczą o tym dobitnie odkrycia w genizie kairskiej. Główny nurt judaizmu zaczął sukcesywnie odchodzić od tekstu greckiego z nastaniem ery chrześcijańskiej i niemalże do czasów najnowszych (XIX w.) przestał interesować się Septuagintą. Dopiero badania Zachariasasa

¹⁹ Zob. *Soferim* 1,8.

²⁰ Zob. *Meg.* 9 a–b.

²¹ Literatura rabiniczna wspomina o 18 różnicach między tekstami.

Frankela²² ukazały na nowo wartość LXX w przybliżaniu rabinicznych dyskusji okresu międzytestamentalnego.

LXX wpłynęła ewidentnie na język i styl autorów Nowego Testamentu. Znacząca większość cytatów ze Starego Testamentu w księgach nowotestamentowych pochodzi z LXX. Obecność tak wielu wymiarów Biblii greckiej w Nowym Testamencie nie pozostała bez echa w późniejszych dziełach reprezentujących myśl chrześcijańską, gdzie także cytaty i teologiczne argumenty budowano na podstawie tekstu greckiego. Wśród chrześcijan panowało powszechne przekonanie, iż Biblia grecka jest świętym tekstem Kościoła i dopiero dyskusje nad tzw. *veritas hebraica* oraz powstanie Wulgaty, czyli oficjalnego tekstu łacińskiego Kościoła zachodniego zmieniło do pewnego stopnia jej status. LXX pozostała jednak Biblią Kościoła wschodniego.

Grecki tekst święty nie pełnił nigdy w judaizmie funkcji podobnej do tej, jaką miał we wczesnym chrześcijaństwie. Co prawda judaizm hellenistyczny w Aleksandrii i jego religijno-filozoficzne tradycje (*List Arysteasza*, pisma Filona) widziały w nim tekst natchniony i równy autorytetem tekstowi hebrajskiemu, a poprzez rozpowszechnioną kulturę hellenistyczną synagogi posługujące się LXX mogły znajdować się również w Palestynie, jednak dla głównego nurtu religii żydowskiej tekst hebrajski pozostawał zawsze najważniejszym punktem odniesienia. Stąd chrześcijańskie polemiki na temat wyższości tekstu greckiego nad hebrajskim, zwłaszcza w obliczu heterodoksyjnych interpretacji chrześcijańskich ważnych fragmentów Pisma Świętego (np. Iz 7,5; Ps 96,10) skazane były na odrzucenie²³.

V. ZNACZENIE W NAUCE

Septuaginta okazała się cennym źródłem w badaniach nad judaizmem hellenistycznym. Pewnym utrudnieniem w tych badaniach jest ostatecznie nierozstrzygalny dylemat, na ile różnice pomiędzy BH i LXX są wynikiem rozbieżności w ramach tej samej hebrajskiej tradycji tekstowej (TM i tzw. *Vorlage* LXX), a na ile poświadczają one mentalność redaktorów przygotowujących tekst grecki. Trudności w ocenie pogłębia także wspomniana już wcześniej różnorodność tekstowa w ramach zbioru Septuaginty. Nie należy wreszcie zapominać, że obydwie tradycje (TM i LXX) są bardzo zbliżone, a dopiero bliższa ich analiza pozwala dostrzec pewne różnice.

²² *Vorstudien zur Septuaginta*, Leipzig 1841 były pierwszym poważnym studium naukowym na temat tłumaczenia Siedemdziesięciu w środowisku żydowskim.

²³ Echa tych polemik spotkać można u św. Justyna w jego *Dialogu z Żydem Tryfonem*.

Współczesne badania nad LXX są prowadzone równoległe przez żydowskich i chrześcijańskich uczonych. Przedstawiciele judaizmu w coraz większym stopniu zdają sobie sprawę ze znaczenia Septuaginty dla ich kulturowo-religijnego dziedzictwa okresu hellenistycznego. Jest ona dla nich bezcennym świadkiem czasów, w których religia żydowska zmagala się z pytaniami o własną tożsamość, a także o przynależne jej miejsce w starożytnym świecie basenu Morza Śródziemnego i zhellenizowanego Bliskiego Wschodu²⁴.

Dzięki LXX dzisiejszy badacz może wiele dowiedzieć się na temat ówczesnych technik translatorskich, metod egzegetycznych. Tekst Biblii greckiej odsłania przed czytelnikiem charakter języka, którym posługiwano się w Aleksandrii w ostatnich wiekach ery przedchrześcijańskiej; przekazuje również cenne informacje na temat samych tłumaczy i ich kulturowego zakorzenienia.

Krytyków tekstu, badających historię przekazu tradycji biblijnych, szczególnie interesuje odkrywanie domniemanego pierwotnego tekstu hebrajskiego, stojącego za dzisiejszą formą LXX (hebrajskie *Vorlage*)²⁵. Septuaginta, będąc najstarszym tłumaczeniem Biblii hebrajskiej, pozostaje w dalszym ciągu ważnym świadkiem tekstu świętego, a z punktu widzenia chrześcijaństwa kluczowym ogniwem łączącym Stary Testament z Nowym.

The Greek Bible and its Influence on Hellenistic Judaism

Summary

The article gives a brief presentation of the identity of Septuagint and its history. The issues dealt with are: the literary unity of LXX, its basic terminology and origins, its canon as well as its significance for Judaism and for modern biblical studies.

Słowa kluczowe: Septuaginta, przekład starogrecki (OG), List Arysteasza, judaizm hellenistyczny

Key words: Septuagint, Old Greek, the Letter of Aristeas, hellenistic Judaism

²⁴ Panoramę dokonań w dziedzinie studiów nad Septuagintą w drugiej połowie XX w. przedstawiła w swoim opracowaniu bibliograficznym C. Dogniez, *Bibliography of the Septuagint / Bibliographie de la Septante. (1970–1993)* [VTSup 60], Brill, Leiden 1995. Zob. też aktualizacje bibliografii na temat trwających projektów badawczych w BIOSCS.

²⁵ Zob. np. E. Tov, *The Text-Critical Use of the Septuagint in Biblical Research. Revised and Enlarged Edition* (Jerusalem Biblical Studies, 8), Simor, Jerusalem 1997.